

## YENİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK ARAYIŞLAR SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Selim KILIÇ\*

### Özet:

*Sanayileşme süreci ile küresel bir nitelik kazanmaya başlayan çevre sorunlarının çözümü için yapılan çalışmalar istenen düzeyde sonuçlar vermemiştir. Bugüne kadar çevre kirliliğini önleme çalışmalarına rağmen, sorunların azalması bir yana, iklim değişikliği, ozon tabakasının zarar görmesi gibi nedenlerden dolayı çevre kirliliği yeryüzündeki canlı yaşamı tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Çevre sorunlarının, çözülmesi gereken en önemli gündem maddelerinden biri olması karşısında, mevcut ekolojik, toplumsal ve ekonomik anlayışa karşı alternatif arayışlar hızlanmıştır. Bu arayışlar çerçevesinde 1980'li yıllardan beri öne çıkan ve güncelliğini sürekli koruyan en önemli kavramlardan biri, kuşkusuz sürdürülebilir kalkınmadır. Sürdürülebilir Kalkınma kavramı kapitalist üretim sisteminin çevresel sorunlara karşı sunduğu bir reçete olarak kabul edilmekle birlikte, çok geç hayata geçirilebilmiştir. Üstelik gelişmekte olan ülkelerin de ekonomik kaygılar nedeniyle sürekli ileri bir tarihe erteledikleri bilinmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ile birlikte ülkeler ilk kez çevrenin korunması konusunu, ekonomik alan yanında sosyal ve siyasal alanı da katarak geniş bir boyutta ele almaya başlamıştır. Her ne kadar gelişmiş ülkelerde ÇED benzeri yapılar öteden beri uygulansa bile, bugünkü anlamda çok yönlü bir çevresel etki değerlendirmesi yapılmamıştır. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan öngördüğü değişimler incelenmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, çevre sorunları, teknoloji.

---

\* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, selimkl@gmail.com

**THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT  
IN THE PROCESS OF NEW SOCIAL AND ECONOMICAL SEARCHES**

**Abstract:**

*The activities aimed at solving the environmental problems, which gained a global character with the industrialisation process, did not yield the expected results. So far there have been significant efforts to prevent environmental pollution. These efforts, however, have been far from achieving its aim of solving the existing environmental problems, and factors such as the changes in climate and the defects occurred in the ozone layer have started to threaten life on the earth. The searches for new alternatives have gained momentum especially after the environmental problems began to be considered among the main problems waiting for solution. Through these searches, one of the most important concepts stayed up to date since 1980's, is the concept of 'sustainable development'. While sustainable development is regarded as a prescription, which is suggested by Capitalism for environmental problems, it has recently been applied to the real life. Moreover the developing countries always postpone its application due to their economic concerns. With the introduction of the sustainable development, states have started to consider environmental protection with its all aspects, including its economic, social and political dimensions. Although there have been some applications of (Environmental Effect Evaluation) in developed countries for sometime, a multi-dimensional environmental effect evaluation has not been achieved yet. This study discusses the considerable transformation in social, cultural and economic areas proposed by sustainable development.*

**Keywords:** Sustainability, sustainable development, environmental problems, technology.

## GİRİŞ

Günümüzde ortaya çıkan çevre sorunlarının en önemli nedeni, sanayileşme ve kentleşmenin insan yaşamı ile doğa arasında var olduğu kabul edilen dengeyi bozması kabul edilmektedir. Sanayileşme ve kentleşme düzeyi bugün insanın yeryüzünde yakalamış olduğu ilerlemeyi ve değişimi işaret etmektedir. Ancak insanın içinde bulunduğu bu toplumsal ve ekonomik değişim sürecinin sonucu olarak doğada insan yaşamını da tehdit eden sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Günümüzde ekonomik ilerlemenin getirileri kabul edilen refah, sermaye, bölüşüm gibi sorunlar tartışılırken iklim değişikliği, ormanların yok olması, deniz kirliliği, tarım topraklarının kirlenmesi, su ve beslenme sorunları gibi sonuçları son derece ağır olabilecek sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır.

Ekonomik alanda gelişmenin bir maliyeti olarak karşınıza çıkan çevre sorunlarını çözmeye yönelik çabaların bir sonucu olarak “sürdürülebilir kalkınma”

kavramının ortaya atıldığı görülmektedir. Gerçekten hem ekonomi için hem de canlı yaşamın devamı için temel sorun, kaynakları tahrip etmeden üretebilmektir. Bu nedenle insanın çevre ile uyumu nasıl sağlayacağı ve bu uyumu sürdürebilmesini engelleyen unsurları nasıl yok edileceği modern toplumun en güncel ve acil çözülmesi gereken sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmalar ve arayışlar çerçevesinde, insan ve doğa arasındaki ilişkinin hakim üretim sistemi içersinde desteklenen çözümü *sürdürülebilir kalkınmadır*. “*Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekolojik, toplumsal ve kültürel problemlerin ekonomik büyüme ile birlikte değerlendirilip çözüm bulunması konusunda politik bir uzlaşmayı işaret etmektedir*” (Beck, 1998 :16). Diğer bir ifade ile sürdürülebilirlik kavramı, çevre sorunlarının çözümü için öncelikle toplumsal alanda geniş bir uzlaşmayı öngörmektedir. Bu uzlaşma ise, insanın bugünkü yaşam kalitesini borçlu olduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda yapacağı değişime, daha açıkçası özveriye bağlıdır. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışı ve günümüz çevre sorunları karşısında onun yeniden kavramsallaştırılması konusu incelenmektedir.

## **I) KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

### **A) Tanım**

Sürdürülebilir kalkınma konusunda literatürde çok farklı tanımlara rastlanmaktadır. Bu farklılığın ortaya çıkmasının temel nedeni, sürdürülebilirliğin insan yaşamında pek çok değişikliği kapsamasıdır. Gerçekten ekolojik, toplumsal ve ekonomik boyutları olan sürdürülebilirlik kavramını tek bir boyutu ile ele alma olanağı yoktur. Aksine, sürdürülebilirlik farklı alanlardaki ilişkileri birbiri ile uyumlu kılmak zorunda olan çok yönlü bir kavramdır. Kavramın bu niteliğinin bir sonucu olarak, sürdürülebilirlik anlayışında kişilere göre öncelikler de değişmektedir. Ancak, farklı sürdürülebilirlik anlayışlarına karşın, görece aralarında strateji konusunda önemli bir benzerlik söz konusudur. Örneğin; ekonomik avantajlar ile ekolojik sorunların azaltılmasına olanak sağlayan yenilikler, kamu müdahalesi ya da bireysel davranışlar ile kirliliğin azaltılmasında benzer yaklaşımlar bulunmaktadır. Ekoloji, ekonomi ve toplum arasında dengenin kurulması talebi, bütün sürdürülebilirlik araştırmalarında görülen ortak bir özelliktir. Bu ortak özellikleri Hildebrandt “*insanın varlığını güvence altına almak, toplumsal üretim potansiyelini, ticaret ve kalkınma olanaklarını korumak*” (1998: 83) şeklinde özetlemektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı daha iyi bir dünya için, insanın ruhsal dünyasına da seslenmektedir. “*Sürdürülebilir kalkınma, dünyanın yaşamasını sağlamak için, ekolojik yönetim ile bilimsel anlayış arasında birliktelik vaat ederek umut yeşertmeye çalışan bir kavramdır*” (Beck, 1998 :11). Bu umudu devam ettirmek üzere, sürdürülebilir kalkınmanın içeriği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak, ortaya çıkan bu kavramlar bütünü ile gerçek yaşamın dışında güçlü teorik ön kabuller değildir. Aksine,

sürdürülebilirlik kavramı hem teorik alanda hem de gerçek yaşamda tanımlanmaya çalışılan ve herkese benimsetilmeye çalışılan bir kavram olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle sürdürülebilirlik konusunda yapılan çabalar, hem topluma kavramın haklılığını göstermeye çalışmakta, hem de teorik çerçevenin kurulması ve onun açıklanmasına yardımcı olmaktadır (Jörissen vd., 1999: 89).

Sürdürülebilirlik anlayışının temeli, çevreye zarar veren bütün insan davranışlarının ortadan kaldırılması ve bu davranışların gerisindeki düşünce yapısının çevreye uyumlu hale getirilmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke insanın değişimi için, normatif, etik düşünceden, nesnel bilgiye kadar yaşamın her alanında yeni bir oluşumu öngörmektedir. Böylece sürdürülebilirlik, hem ekosistemden en iyi şekilde yararlanmayı hem de mevcut toplumsal ve ekonomik sistemin ekosisteme zarar vermesini önlemeyi kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik elde edilmek istenen bir amaç değil; aksine toplumsal güvenlik açısından bir arayış sürecidir. Bu süreci Kurz, “*yeni bilgilerin ışığında ve değişen değer sistemi içerisinde somut bir varlığın şimdi ve gelecekte korunmasını ifade etmektedir*” şeklinde tanımlamaktadır (Kurz, 1998: 66).

Brundtland Raporu’nda ise, sürdürülebilir kalkınma şu şekilde açıklanmaktadır: Bugünkü gereksinimlerimiz, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olarak sağlayacak şekilde karşılanmalıdır. Diğer bir anlatımla bugünün sağlanan yaşam standardı, ekonomik açıdan gelecek kuşakları her hangi bir sıkıntıya sokmamalıdır. Ancak bugünkü yaşam biçimi ve ekonomik anlayış devam eder ve doğal kaynaklar yok olursa, o zaman gelecekteki yaşam standartlarının kaynakları da yok olmuş olacaktır (Beck, 1998: 16). İnsanın yaşam kaynaklarının korunması, doğal kaynakların korunması ile doğrudan ilgilidir. Gelecek kuşakların yaşanabilir bir çevrede yaşaması da, bu anlayışın bütün toplumlarca kabul edilmesine bağlıdır (Neumann, 1999: 3). Bu nedenle uzun vadeli bir sürdürülebilir kalkınma kavramının, başta iş çevreleri ve kamu yönetimi olmak üzere, bütün toplum tarafından benimsenmesi son derece büyük önem arz etmektedir.

## **B) Sürdürülebilirlik Kavramının Ortaya Çıkışı**

Sürdürülebilirlik kavramının ilk olarak nerede kullanıldığını saptamak zor olmakla birlikte; eski kayıtlarda, 1713 yılında Saksonya’da, *sürdürülebilir ormancılıktan* bahsedilmektedir. Yeni ağaçların yetişebilmesi için ağaçların belli bir süre sonra kesilmesi belirtilmektedir. Ormancılıkta ortaya çıkan bu anlayış, 18. yüzyılın sonunda Almanya’daki bütün ormanlarda uygulanabilmesi için yasa haline dönüştürülmüştür. Sürdürülebilirlik (sustainability) kavramı, maksimum faydayı sürdürebilme (maximum sustainable yield) düşüncesiyle birlikte 20. yüzyılın başlarında balıkçılığın korunmasında da kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak iki yüz yıldan daha fazla geçmişi olan sürdürülebilirlik prensibi, ormancılık ve balıkçılık dışındaki gelişimi sınırlı kalmıştır (Jörissen vd., 1999: 12).

1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında kaynak sorununun yeniden önem kazanması ile birlikte, özellikle sanayi alanında da sürdürülebilirlik tartışmalarının giderek arttığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde Roma Kulübü'nün yapmış olduğu *Sıfır Büyüme* adlı çalışma, kaynak sorununun gelecek kuşaklar için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmek istemiştir (Keleş-Hamamcı, 1993: 52). 1970'lerde hava kirliliği, gürültü gibi çevre sorunlarının artması, sürdürülebilirlik tartışmalarında çevreci yaklaşımların ağırlığını artırmıştır. Ancak 1970'li yıllarda Stockholm Konferansı, UNEP ve UNCTAD'ın kurulması gibi olumlu gelişmelere rağmen, sürdürülebilirlik kavramı ulusal ve uluslararası alanda istenilen düzeyde yaygınlaşmamıştır.

Küresel nitelikte çevre sorunlarının ağırlaşması, 1980'li yıllarda ekonomi ve çevre arasındaki ilişkinin giderek daha çok gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde BM'ye bağlı UNEP ve UNESCO gibi çeşitli organların işbirliği ile IUCN'nin (Uluslararası Doğa Korunma Birliği) oluşturulması dünyanın korunması stratejisinin belirlenmesi çalışmaları olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma içerisinde ilk kez, bilimsel anlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Çalışmanın temel varsayımı, başta tarım toprakları olmak üzere, orman, kıyı ve temiz su sistemlerini korumaksızın, ekosistemin işlevsizleşmesine yol açacağı ve bunun sonucunda da ekonominin uzun süreli ayakta kalamayacağıdır (Radke, 1998: 172). Diğer bir anlatım ile, doğayı dikkate almayan faaliyetlerden elde edilen bütün ekonomik kazanımların hiçbir zaman uzun süreli olamayacağı belirtilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının toplumda yaygın olarak kullanılması, 1987 yılında hazırlanan *Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu* sayesinde olmuştur. Brundtland Raporu olarak da bilinen bu rapor ile, sürdürülebilirlik kavramı toplumsal, ekonomik ve politik alanda sıkça kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Çevre, ekonomi ve nüfus gibi sorunları ele alan ve bunların nedenlerini araştıran Brundtland Raporu, gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşaması için bugünkü kuşakların önemli sorumluluklarının bulunduğunu belirtmektedir. Raporun en önemli özelliklerinden biri, sürdürülebilirlik kavramına etik-moral bir boyut getirmesidir.

Rio'da yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı da sürdürülebilirlik açısından önemli gelişmelere yol açmıştır. Hükümet ve devlet başkanlarının katıldığı bu konferansta en önemli gelişme, Brundtland Raporu'ndan büyük ölçüde etkilenmiş görülen *Gündem 21*'in kabul edilmesidir. 1992 Rio Konferansı'ndan sonra, "sürdürülebilirlik" kavramı uluslararası alanda daha çok benimsenmiştir. "Böylece sürdürülebilirlik kavramı yerel nitelikli bir kavramdan uluslararası alanda yaygın olarak tartışılan bir kavram haline dönüşmüştür" (Hollbach-Grömig, 1999: 6).

### C) Çevrenin Korunmasına Yurttaş Katılımı ve Gündem 21

Rio Konferansı'nda öne çıkan sürdürülebilirlik kavramının uluslararası nitelikte ilkelere dönüşmesinde, Gündem 21 önemli rol oynamıştır. Gündem 21, çevre ve kalkınma hakkında temel stratejilerin ve temel prensiplerin formüle edildiği eylem alanları ile dikkati çekmektedir. Bu düşüncede en önemli noktalardan biri, çevrenin korunmasında yurttaşların daha aktif hale getirilmesidir. Nitekim bu yaklaşım çerçevesinde pek çok ülkede yurttaşların katılımını özendirilen çeşitli proje çalışmaları yapılmıştır (Baafı, 1999: 78).

Gündem 21, yaşam çevresinin daha iyi olması ve gereksinimlerinin daha iyi karşılanması için onların çeşitli faaliyetlere katılmasını teşvik etmektedir. Böylece, insanın çevre korumadaki yeri ve konumuna ilişkin sorunların daha kolay çözülebileceği düşünülmüştür. Bu durum, kimileri tarafından uluslararası politikada büyük bir çelişki olarak ifade edilse de, yerel girişimlere önem veren ve halka dayalı bir politika olarak kabul edilmektedir (Wzb, 2001: 22).

Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınma amacıyla yerel düzeyde, yurttaşlarla yerel kuruluşlar arasında geniş bir danışma kurumunun oluşturulabilmesi için yerel yönetimlere çağrı yapılmaktadır. Diğer bir anlatımla, komünlerin temsilcilerinden, yerel yurttaş girişimlerinden ve yerel yatırımcılardan, varılan bir uzlaşma çerçevesinde, buldukları bölgelerde sürdürülebilir kalkınma için çalışma grubu oluşturulması istenmektedir. Böylece, bütün toplumsal grupların düşüncelerinin sürdürülebilirlik kavramı içerisine dahil edilmesi sağlanmıştır. *"Böylelikle politik karar verme açısından iki önemli nokta birbiri ile ilişkilendirilmiştir: Birincisi, yurttaşların ve diğer toplumsal grupların sürdürülebilirlik alanında yapmakta oldukları çalışma programlarının gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. İkinci olarak da, farklı çıkar gruplarına mensup kişilerin uzlaşmacı prensipler içerisinde işbirliği yapmalarına katkı sağlayacağı kabul edilmiştir"* (Wzb, 2001: 21).

Gündem 21 ile dünya çapında toplumsal bir adalete ulaşmak ve kaynakların eşit paylaşılmasını gelecekte olası kılan bir yapıya kavuşturmak için çaba harcamak, bütün devletlere verilen önemli bir sorumluluktur. Doğal kaynakları kullanmada ve yaşam kalitesini yükseltmede herkesin eşit şansa sahip olması, Rio Konferansı'nda çevre ve kalkınma için en önemli taleptir. Çevresel değerleri yok eden faaliyetlerin durdurulmasını içeren bu sorumluluğu devletlerin yüklenmesinin zorlukları bulunmaktadır (Zahrnt, 1998: 105). Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, bütün ülkeler sanayi ve çevre arasında dengenin kurulmasını sağlayacak önlemler almak zorundadırlar. Bunun gerçekleşmesi, büyük ölçüde Gündem 21'de alınan kararların hayata geçirilmesine ve yönetim-yurttaş-işletmeler arasındaki sorumluluk alanının yeniden belirlenmesine bağlıdır. Bu ise, sağlıklı bir çevrenin varolabilmesi için toplumsal ve siyasal bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. Oysa bugüne kadar Gündem 21'de alınan kararların ne toplumsal alanda ne de yönetim alanında istenen başarıyı getirdiğini söylemek zordur.

Çevrenin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde korunması için yapılan uluslararası girişimler, özellikle Gündem 21'in uygulanması yönünde kimi olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak elde edilen gelişmeler istenilen düzeyde değildir. Çünkü, dünya çapında pek çok sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan ülkenin yeryüzündeki doğal kaynakları ölçsüz bir şekilde tüketmeye devam ettiği bilinmektedir. Bunun nedeni, bu ülkelerin çevre konusunda kayıtsızlık tutumlarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra yurttaşların ilgisizliği, iyi yönetim kurallarının teorik alandan uygulamaya geçirilememesi ve üretim-tüketim eksensiz yaşam anlayış çevresel tahribatın devam etmesinde önemli rol oynamaktadır.

## **II) JOHANNESBURG BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DÜNYA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ZİRVESİ**

Sürdürülebilirlik açısından son gelişime 26 Ağustos ile 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde *Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi*'nin toplanmasıdır. Zirveye, devlet başkanları ve hükümet temsilcileri ile birlikte, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, Gündem 21'de belirtilen diğer grupların temsilcilerinden oluşan, yaklaşık 65 000 kişi katılmıştır. "Rio + 10" olarak da anılan Johannesburg Zirvesinde *Uygulama Planı ve Siyasi Bildirge* olarak iki sonuç belgesi kabul edilmiştir. Bu zirvede öne çıkan maddeler, yoksullukla mücadele, sağlık, eğitim, tarım, suya erişim, çevrenin korunması şeklinde sıralanabilir. Ortaya çıkan bu sorunların çözümünde karşılaşılan en önemli zorluklar ise, zengin ve yoksullar arasındaki uçurumun artması, biyolojik çeşitliliğin azalması, çevreye zarar veren tüketim ve üretim kalıpları, küreselleşmenin olumsuz etkileri ve demokratik sistemlere duyulan güvenin azalmış olması gibi faktörler gösterilmiştir (Coşkun, 2003).

1970'li yıllardan beri dile getirilen Kuzey-Güney çelişkisi, bu zirvede de sürdürülebilirlik için en önemli engellerden biri olarak kabul edilmiştir. Gerek ülkeler arasında gerek ülke içinde zengin-yoksul kesimler arasındaki uçurumun her geçen gün daha çok artmasının bütün dünya ülkelerinin ortak sorunu olduğu önceki konferanslara göre daha çok kabul görmüştür. Etnik çatışmaların gölgesinde zengin fakir uçurumunun önemli boyutlara ulaştığı bir yer olan Güney Afrika Cumhuriyeti'nin zirveye ev sahipliği yapması da bu açıdan anlamlıdır (Coşkun, 2003).

Uygulama Planına ilişkin çalışmalar 26 Ağustos 2002 tarihine kadar alt çalışma grupları tarafından sürdürülmüştür. Ancak, yapılan bu çalışmalarda kimi konular üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Uygulama Planında en çok tartışmalara yol açan konulardan biri de, yenilenebilir enerji kaynakların kullanımı olmuştur. Avrupa Birliği, Kanada, Norveç, İsviçre, Yeni Zelanda ve Avustralya yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel düzeydeki tüketim oranının 2010 yılına kadar %15'le sınırlandırılması için ısrarcı olmuşlardır. Diğer ülkeler ise, bu hedeflerin gelişmekte olan ülkeler için gerçekçi olmadığını ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Daha sonra uzlaşmaya varılamayan konular,

bakanlar düzeyindeki toplantılarda ele alınmıştır. Yenilenebilir enerji, kimyasallar, doğal kaynaklar, iklim gibi konularda da uzlaşmayı içeren; yerel, ulusal ve küresel nitelikte kimi eylemlerin yapılmasını öneren Uygulama Planı, 4 Eylül 2002'de Genel Kurul'da kabul edilmiştir (Ağca, 2003).

Zirvede bir diğer önemli sonuç Johannesburg Bildirgesi olarak da adlandırılan Siyasi Bildirge'dir. 4 Eylül 2002 tarihinde Genel Kurul'da kabul edilen Johannesburg Bildirgesi ülkelerin yerel, bölgesel ve küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için ortak sorumluluklarının olduğunu belirtmektedir. Siyasi Bildirge'de, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik *eşitlikçi ve insançıl* bir toplum için gerekli ortak taahhütler tekrarlanmıştır. Yine bu bildirmede, kadınların özgürleşmesi ve toplumsal yaşamda daha çok güçlendirilmesi, yerel niteliklerin öne çıkarılması, resmi kalkınma yardımlarının artırılması, bölgesel girişimlerin desteklenmesi ve istihdam koşullarının düzeltilmesi öne çıkan konulardır (Çevre Bakanlığı, 2003).

### III) MODERN TOPLUMDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARAYIŞLARINA YOL AÇAN NEDENLER

#### A) Sanayileşme ve İklim Değişikliği

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan fosil yakıtların kullanılma süreci atmosfer üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Karbondioksit, metan, azotoksit türevi gazlar ile birlikte atmosfere bırakılan flor, klor ve karbon miktarı hızla artmıştır. Ortaya çıkan bu gazlar, güneş ışıklarının yeryüzüne ulaşmasına engel olduğu gibi, aynı zamanda dünya üzerinde ortaya çıkan ısı dalgalarını da büyük oranda emmektedir (Michaelowa, 1998: 5). Bu gelişmeler, atmosferde sıcaklığın artmasına ve sonuçta önemli iklimsel değişikliklere yol açmaktadır. Miktarı atmosferde her geçen gün daha çok artan sera gazlarının, dünya genelinde, fırtınaların artmasına ve iklimlerin kaymasına neden olduğu saptanmıştır. İklim değişikliğinin diğer önemli bir sonucu da, dünyadaki flora ve faunanın varlığını tehdit etmesidir. Bu farklılaşma pek çok bölgedeki bitki örtüsünün yapısını değiştirerek, doğada telafi edilemez zararlara yol açmaktadır (Kurz, 1998: 67).

İklim değişikliği ile ortaya çıkan diğer bir tehlike de sel baskınlarıdır. Araştırmalar, deniz seviyesinin yükselebileceğini ve buna bağlı olarak pek çok kıyımın sular altında kalacağını; kıyılara yakın alanlarda erozyona yol açacağını göstermektedir. Kuşkusuz bu durum hem kıyı bölgelerini hem de kıyıların arkasında kalan bölgeleri coğrafi açıdan önemli şekilde etkileyecektir. Sonuç olarak, insanın toplumsal ve ekonomik yaşamını doğrudan etkileyen iklim değişikliği, yaşamı tehdit eden en önemli çevre sorunlarının başında gelmektedir (Angels, 1998: 49).

Dünyada yaşamı tehdit etmeye başlayan iklim değişikliğini önlemek için uluslararası nitelikte kimi çabalar bulunmaktadır. Bu çabalardan en çok dikkati çeken kuşkusuz Kyoto'daki görüşmeler olmuştur. Kyoto'da küresel düzeyde sera gazlarındaki



emisyonun, ortak bir amaç olarak 2050 yılına kadar, 1990 yılındaki seviyenin yarısına düşürülmesi önerilmiştir. Ancak, 1990 yılında yaklaşık 5 milyar olan dünya nüfusunun 2050 yılında 8-11 milyar arasında olacağı tahmin edilmektedir. 2050 yılında nüfusun ikiye katlanacağı varsayımı altında, emisyon miktarının yarıya inebilmesi, 1990 yılındaki kişi başına düşen emisyon miktarının 3/4 oranında azalması anlamına gelmektedir (Kurz, 1998: 67). Emisyon miktarının bu ölçüde azaltılmasının öngörülmesi, pek çok devletin buna karşı çıkmasına neden olmaktadır. Bu devletler bu tür bir gelişmenin kendilerini sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz etkileyeceğini öne sürmektedirler.

Bu durum, dünyadaki mevcut ekonomik anlayış karşısında aşılması zor bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ABD’de kişi başına düşen yıllık emisyon miktarı 20 ton, Almanya’da ise 11 ton iken, Afrika ve Hindistan gibi ülkelerde bu rakam 0.1’ tondan bile daha azdır. Günümüzde temel sorun, atmosferin işlevini sürdürebilmesi için kişi başına düşen emisyon miktarının eşit ölçüde kişi başına 3/4 oranında nasıl azaltılacağıdır. Eğer bütün insanlar doğayı eşit şekilde kullanırlarsa, 2050 yılında kişi başına düşen karbondioksit emisyonu yıllık 1 ton olacaktır. Ancak, bu durum atmosfere çok miktarda sera gazı bırakan ABD gibi kimi ülkelerin yıllık emisyon miktarını az bulması nedeni ile bağlayıcı antlaşmalardan kaçınmalarına neden olmaktadır (Kurz, 1998: 67).

Kyoto Konferansı’nda emisyonun kademeli olarak düşürülmesi görüşünün, bazı ülkeler tarafından kabul görmemesi üzerine, kullanılmayan emisyon hakkının başka bir ülkeye devredilmesi görüşü ortaya atılmıştır. Bu ise, emisyon miktarının ülkeler arasında alınıp-satılması tartışmalarını gündeme taşımıştır. Böylece sanayileşmiş ülkelerde emisyonun düşürülmesine bağlı olarak azalan üretimin, daha fazla emisyon hakkının satın alınması ile, hedeflendiği şekilde artışına olanak sağlanmış olacaktır (Michaelowa, 1998: 10).

Atmosferde bulunan gazların sera etkisini yok etmek amacı ile, emisyon miktarının azaltılması dışında, diğer bir çalışma küresel düzeyde vergi (*globale Treibhausgassteuer*) konmasıdır. Düşünülen çevre vergisinin (Öko-Steuer) temel amacı, çevresel değerler ve doğal kaynaklardan yararlanmayı pahalılaştırarak, bu maddelerin tüketimini sürdürülebilir bir kullanma seviyesine düşürmektir. “*Bu tür bir verginin bir yandan emisyon miktarının düşürülmesine, diğer yandan da doğal kaynakların korunmasına katkı sağlayacağı varsayılmaktadır*” (Kurz, 1998: 69). Ancak böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi, önemli yapısal ve paylaşım problemlerinin çözülmesine bağlıdır. Fiyatların yüksek tutularak talebin kısılması, ulusal düzeyde rekabet dezavantajı, ekonomik küçülme ve yatırımların kaçacağı endişesi gibi sorunlar vergilendirme düşüncesinin küresel çapta uygulanabilirliğini zorlaştıran nedenler olarak kabul edilmektedir (Michaelowa, 1998: 8).

Sürdürülebilir kalkınma tartışmalarının diğer bir çıkış noktası da, atmosferde artan sera gazlarının yer yüzündeki canlı yaşamı yok edeceği endişesidir. Bu nedenle,

bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmı, atmosfere bırakılan gazların önlenmesine yöneliktir. Bunun için yapılan çalışmalardan biri, atmosfere bırakılan gazlara küresel düzeyde belli bir vergi koymak düşüncesine dayanmaktadır. Ancak, küresel vergi düşüncesinin, hem işletmeler açısından bölgelerarası rekabette çeşitli sıkıntılara yol açacağı; hem de, yoksul kitlelerin yaşamını daha pahalı hale getireceği söylenebilir. Çünkü, pazar ekonomisi anlayışı içerisinde, bir malın fiyatının yükselmesine paralel olarak o ürüne olan talebin azalacağı ve böylece o malın da kullanımının düşeceği varsayılmaktadır. Bugün dünyada milyonlarca insanın açlık sınırında olduğu bilindiğine göre, böyle bir fiyat artışının yoksul kitlelerin ekonomik yapısını daha da sarsacağı açıktır. Bu nedenle, küresel vergi düşüncesi, ancak kaynakların paylaşım sorunu ile birlikte değerlendirilmelidir.

### B) Kentleşme

Günümüz toplumunda sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkışında ve gelişmesinde, ekosistemin insan faaliyetleri ile ortaya çıkan bozulmaya dayanamayacağı kaygıları önemli rol oynamıştır. Aslında bu kaygılar sadece modern toplumda değil, çok eski tarihlerde de var olmuştur. Eski Yunan sitelerinde, site yaşamının sorunsuz olarak devam edebilmesi için nüfus büyüklüğünün kontrol altında tutulması düşüncesi, daha o zaman gündeme gelmiştir. Örneğin; Platon ve Aristo, fazla nüfusun Yunan siteleri için sorunlar çıkartacağını ve bunun toplumsal huzuru bozacağını belirtmişlerdir (Keleş-Hamamcı, 1993: 50). Platon ve Aristo'da hakim olan bu yaklaşımın, kentsel alanlarda nüfus ve beslenme kaynakları arasında bir denge kurulması düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Fazla nüfusa ilişkin yukarıdaki görüşlerin, çok daha sonra Malthus gibi iktisatçılar tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Böylece mevcut üretim biçimi nedeni ile insan ve doğa arasındaki dengenin bozulacağı endişesi, sanayileşme ve kentleşmenin hızlanması ile birlikte, 18. yüzyılda daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem, doğayı bütün zenginliklerin kaynağı olarak gören ekonomik anlayışa karşı tepkilerin de giderek artmaya başladığı bir dönemdir. Her ne kadar bu tepkiler başlangıçta zayıf olsa da sürdürülebilirlik kavramının gelişiminde önemli rol oynamıştır.

İnsan, yerleşik hayata geçişinin başlangıcından bu yana doğaya karşı sürekli mücadele vermektedir. Kentler bu mücadelede doğada taşlarla inşa edilen bir ada niteliğindedir. Bu adalar, orada oturanlara kırsal alanlardan her zaman daha fazla ekonomik özgürlük ve güvenlik sağlamıştır. Aslında, kentler sadece güvenlik merkezi olarak kalmamış, aynı zamanda politik, ticari ve kültürel altyapının kurulduğu yerleşim birimleri olmuştur (Becker, 1992: 15). Bunun yanı sıra kentler, eğitim yerlerinin bulunduğu, yeniliklerin, bilimsel gelişmelerin ve eğlencenin de merkezidir. Bu nedenle kentler, insanın toplumsal, ekonomik ve kültürel alandaki evriminde önemli bir yer işgal eder. Diğer yandan dünya genelinde kent nüfusunun, kırsal alandaki nüfus artışına

göre üç kat daha fazla artması ve dünya nüfusunun hızla kentleşmesi de kentin önemini gösteren gelişmelerdir.

Kentler bu olumlu görüntülerine rağmen, aynı zamanda yerleşim sorunlarının yaşandığı, toplumsal çelişkilerin bulunduğu ve sorunların her geçen gün daha çok arttığı mekanlar olma özelliklerini bugüne kadar korumuşlardır. Önce sorun kentlerin büyümesi ile ortaya çıkmıştır. Modern toplum, hızlı bir sanayileşme ve kentleşme süreci ile birlikte ilk kez metropol sorunu ile karşılaşmıştır. Başlangıçta hiç kimse, 15-20 milyon insanın tek bir yerleşim biriminde yaşayacağını ve bu nüfusa her yıl 200-300 bin nüfusun ekleneceğini düşünmemiştir. Diğer yandan bu kadar büyük nüfusun yaşayabilmesi için gerekli iş yerlerinin kurulması ve barınma alanlarının sağlanması, büyük bir ekonomik gücü ve örgütlenmeyi de gerektirmektedir (Harenberg, 1998: 2). Ancak bu yeni ekonomik güç ve örgütlenme çevre açısından bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Kentleşme insana getirdiği ekonomik ve toplumsal maliyetin yanı sıra, çevreye de önemli bir yük getirmektedir. *"Kentler, sadece insanın insanla ilişkisi nedeni ile değil; aynı zamanda insanın çevre ile ilişkisi nedeniyle sorunların giderek arttığı mekanlardır"* (Becker, 1992: 13). Gerçekten çevre açısından değerlendirildiğinde, kentler insanın doğa karşısındaki egemenliğini temsil eden, sözde zaferini gösteren yapıtlar olarak belirmişlerdir. Oysa, kentin gelişimi hiçbir zaman doğadan bağımsız olmaması; aksine kent ve çevre arasında her zaman sıkı bir ilişki olmuştur. Bu sıkı birlikteliğe rağmen, yine de kent karmaşık etkiler ve ilişkiler nedeni ile, çoğunlukla çevreyi olumsuz yönde etkilemiştir. Artan çevre kirliliği ve doğaya karşı sonucu öngörülemeyen insan müdahaleleri, kentlerde değişik; ancak endişe verici bir şekilde, kendini sürekli olarak göstermiştir. *"Kentsel alanlarda yoksulluğun artmasına, güvenlik sorunlarına ve yaşam kalitesinin açık bir şekilde düşüşüne rağmen, çok az insan kent yaşamını terk etmektedir"* (Harenberg, 1998: 3). Bugün kentler yoğun nüfusları nedeni ile, doğal kaynakların aşırı kullanıldığı ve doğal taşıma kapasitenin önemli ölçüde zorlandığı mekanlardır. Bu durum, kaçınılmaz olarak kentleri *"sürdürülebilir kalkınma"* kavramının en önemli çıkış merkezlerinden biri haline getirmektedir.

### **C) Teknolojik Gelişmeler**

İnsan bugün sahip olduğu teknoloji ile yaşam kalitesinde olumlu bir gelişme yakalamıştır. Ancak sahip olduğumuz her teknolojinin insana ne kadar fayda sağladığı tartışmalıdır. *"Bugün kullanılan teknoloji ve yaşam anlayışı nedeni ile insan, bir yandan refah toplumuna doğru ilerlerken(?), diğer yandan da modernleşmeden kaynaklanan ekolojik bir krizin eşiğine gelmiştir"* (Voss, 1989: 145). Oysa Çernobil ve Basel'de ortaya çıkan nükleer ve kimyasal kirlenmelerde görüldüğü gibi, modernleşmeyi temsil eden söz konusu teknoloji, hem doğanın dengesini hem de insanın yaşamını tehdit etmektedir.

Modern toplumun vazgeçilmez bir unsuru olan teknoloji, insana sağladığı kimi faydalar yanında pek çok yaşamsal tehlike ile birlikte toplumsal, ekonomik, politik alanda da önemli sorunlara neden olmaktadır (Brand, 1998: 40): Buna örnek olarak pazarların çökmesi, paranın değer kaybetmesi, işletmelerin kararlarında bürokratik kontroller, yeni pazarların açılması, maliyetlerin şişmesi, sağlık gibi sorunlar gösterilebilir. Teknolojinin biçimlendirdiği modern dünyada ortaya çıkan kirlenmelerden de anlaşılacağı üzere, teknoloji kimi zaman çevre açısından bir ilerleme değil; aksine çevresel bir kriz şekline dönüşebilmektedir. *“İnsan ile doğa arasındaki ilişkiden kaynaklanan bu kriz, bu ilişkinin doğa ile uyumlu olma arayışlarının sonucu değil, bilakis insanın doğayı kontrol çabalarının sonucunda ortaya çıkmaktadır”* (Segawe, 2001).

Teknoloji ile ortaya çıkan en önemli gelişme, zaman ve mekan kavramlarının yeniden tanımlanmasıdır. Zaman-mekan sıkışması adı verilen yeni bir dönemde, sermayenin geri dönüş oranını ve karlılığını artırmak için, üretimden tüketime kadar uzanan sürecin her geçen gün daha çok kısalması söz konusudur. Kapitalizmin *yaratıcı tahribatı* olarak tanımlanan bu yeni durum, küreselleşmeyi, toplumsal dinamikleri de içine alacak büyümeyi ifade etmektedir (Aslanoğlu, 1998: 112). Zaman-mekan sıkışması ile, çevre açısından yaşanan en önemli sonuç, doğada kirlenme sürecinin de hızlanmasıdır. Teknoloji hem üretim hem de tüketim aşamalarında devreye girerek, genişleyen tüketim taleplerinin karşılanmasına ve bunların tüketicilere hızla ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, doğal döngünün bozulması ve çevre kirliliğinin artmasıdır.

İnsan, her alanda ve her organizasyonda doğanın ilkelerini tanımaz ve onun yasalarına uygun davranmaz ise, her zaman tehlikelerle karşı karşıya gelecektir. *“Teknoloji ile insanın yaratıcılığı, insanın karşısına rahatsız eden bir unsur olarak çıkmaktadır. Diğer yandan insanın para ve iktidara yönelmesi onun doğaya karşı saygısını azaltmakta ve dünyanın yok olmasına neden olabilecek teknolojik gelişmelere daha çok güvenmesine yol açmaktadır”* (Fischer, 2001). Bu durum, insanın sağlıklı karar vermesini önlemekte ve hastalıklı bir sürecin ortaya çıkmasına ya da var olan hastalıklı durumun daha da artmasına neden olmaktadır.

Teknolojik gelişme hem insanın doğaya yabancılaşmasına, hem de insanın ilerlemesini sağlayan akılcılığın gerilemesine yol açtığı gerekçesi ile eleştirilmektedir. Bookchin'e göre, *“teknoloji insanlığın bir uzantısı olmaktan çıkmış; insanlık teknolojinin bir uzantısı haline dönmüştür”* (Bookchin, 1996: 46). Gereksinimlerini gidermek amacı ile geliştirdiği teknolojinin esiri olan insan, artık günümüzde ona büyük ölçüde bağlı hale gelmiştir. Bununla birlikte, insanın kullandığı teknolojiler doğanın dinamiklerini sarsacak nitelikte olduğu için, insanın doğa karşısındaki konumu sorgulanmaya başlamıştır.

Bugün bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, yeryüzündeki insan yaşam formunu önemli ölçüde etkileyebilecek ya da onu sonsuza kadar yok edebilecek kadar

geliştiği gözlenmektedir. “Nükleer teknolojiden gen teknolojisine kadar oldukça geniş bir alanda sağlanan bu gelişmeler, milyarlarca yıllık deneme/yanılma sürecinde kompleks ve hassas dengeler üzerinde kurulu bir şekilde ortaya çıkan doğal yaşam için, büyük gizli riskler taşımaktadır” (Dürr, 2001). Mevcut ekonomik ve siyasal yapı içinde ortaya çıkan bu süreçte insanın ve diğer canlıların yaşamının yok olmasına yol açacak tehlikeleri önleyebilecek, “yeterli ve güvenli emniyet şartları” de bulunmamaktadır (Offe, 1999: 70).

Günümüzde çevre ve teknoloji açısından en önemli sorun, teknolojinin sunduğu kimi kolaylıkların, çevreye verdiği zararın, kloroflorokarbon gazlarında olduğu gibi, çok geç fark edilmesidir. Bu durum bugün kullandığımız; ancak henüz doğa üzerinde olumsuz etkilerini göremediğimiz ya da hissedemediğimiz teknolojilerin var olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, insan teknolojinin kullanılmasında çok titiz davranmak zorundadır. Elbette insanın bağınaz bir şekilde teknoloji düşmanı olması düşünülemez. İnsan daha iyi bir gelecek ve ekolojik bozulmaları önlemek için doğa ile uyumlu teknolojik gelişmelerden faydalanmalıdır. Sonuç olarak, günümüzdeki teknolojik gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, teknoloji, sürdürülebilir kalkınma arayışında insana faydalı bir araç olabileceği gibi, bu arayışının nedeni olabilecek bir potansiyele de sahiptir.

#### **IV) TOPLUMSAL VE EKONOMİK ALANDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK**

Sürdürülebilir kalkınma için temel sorun ekolojik, ekonomik ve kültürel anlayışta ortaya çıkan çelişkilerin giderilmesidir. Sürdürülebilirlik, söz konusu bu üç unsur arasında kurulacak denge ile sağlanabilir (Harenberg, 1998: 25). Bu dengenin kurulabilmesi, özellikle gelişmiş ülkelerdeki yaşam biçiminin ve ekonomik anlayışın değiştirilmesine bağlıdır. Brundtland Raporu da bu alanlarda sürdürülebilirlik temellerinde bir değişikliği öngörmektedir. Mevcut anlayışın değişmesi, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerde de olumlu bir gelişme sağlayarak, gelecek kuşaklar için uygun bir seçenek oluşturacaktır (Hildebrandt, 1998: 83). Çünkü, sürdürülebilirlik anlayışı sadece ülke içinde değil; ülke dışında da aktıclığa dayalı adaletli bir paylaşımın etik ve normatif kurallar temelinde yapılmasını öngörmektedir. Gelecek kuşakların varlığını koruması, doğal kaynakların adil bir şekilde paylaşımının sağlanmasına ve bunun için yeni yapısal düzenlemeler yapılmasına bağlıdır. Bu yeni düzenlemeleri yapmak, aynı zamanda insan onurunun kurtulması için gerekli bir görevdir.

Sürdürülebilirlik için, başta toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda olmak üzere, insan yaşamının her alanında yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemelerden bazıları aşağıdaki şekilde olabilir (Kurz, 1998: 68):

### A) Toplumsal Alan

Sürdürülebilirlik, her ne kadar yaşadığımız gezegenin taşıma kapasitesinin hesaplanmasına dayalı rasyonel teknik arayışları ifade etse de, kavramın aynı zamanda *toplumsal* bir özü bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik ve toplumsal ilişki açısından en önemli unsur, üretimin uygun bir noktaya çekilmesidir. Günümüz toplumunda bunun gerçekleşmesi ise, hem ekonomik alanda hem de toplumsal alandaki değişimlere bağlıdır. Bu, farklı çıkarların, stratejilerin ve koşulların, uzlaşmaya dayalı bir biçimde değişmesi ve onların yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir (Hildebrandt, 1998: 83).

Toplumsal yapı ve süreçlerin tanımlanmasında toplumsal alan ve bireysel alan daha çok öne çıkmaktadır. Aralarında pek çok çatışma olsa da bu iki alan birbirlerine bağlıdır. Bireyin beklentileri (kendini gerçekleştirme, serbestlik vb.) ile toplumsal talepler (entegrasyon, devamlılık, uyumluluk vb.) arasında bir denge kurulması ve uyum oluşturulması arasında önemli güçlükler bulunmaktadır. Bir tarafta bireyselleşme ile farklılıkların ortaya çıktığı bir süreç; diğer tarafta toplumsal alanda yüksek derecede bütünleşmenin olması için sınırlı tolerans ve tekdüzeliğin oluşturulduğu bir yapı söz konusudur. Bu nedenle, *“sürdürülebilirlik, bireysel özgürlük ve toplumsal bütünleşme arasında bir denge kurmak zorundadır. Ancak bu farklılıklar arasında bir dengenin kurulması, sadece toplumsal olaylar ve süreçlere ilişkin yargılara ya da yapılara haklılık kazandıran işlevsel ve araçsal değerlerle sağlanamaz. Bunun yanında insan onuru, otonomi, adalet gibi normatif ilkelere de dayanmak zorundadır”* (Jörissen vd., 1999: 91). Bu hem politik felsefedeki gelişen tartışma çizgisine hem de dünya çapında kabul görmüş geleneksel insan haklarına uygun olmalıdır.

Toplumsal talepler, her şeyden önce toplumsal düzenle ilgilidir. Moral değerlerin temel özelliği, toplumsal sistem içerisindeki düzenlemelerin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Diğer bir ifade ile yaşam, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olmalıdır. Bu nedenle moral değerler, bütün bireylerin çevresel değerlere uygun davranışta bulunmasını teşvik etmelidir. Kısaca, gelecek için uygun olmayan ekonomik anlayış ve yaşam biçimi nedeni ile ortaya çıkan çevresel bozulmalardan tüketiciler, işletmeler, sendikalar gibi toplumun her kesimini sorumlu tutacak yeni toplumsal kurumlara gereksinim bulunmaktadır.

Toplumun her üyesine sorumluluk yükleyen sürdürülebilirlik, çevre krizinin çok farklı ve tartışmalı yapısına da dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, her bireyin çevre algılayışının farklı olmasıdır. Toplumsal aktörler, çevre krizine neden olan faktörler konusunda seçici davranarak, kendilerince önemli olan kriterlere göre tepki göstermektedirler. Çevrenin herkes için ortak bir sorumluluk alanı olması nedeniyle, farklı toplumsal değerlerin ve yapıların dikkate alınarak, bunların kurumsal olarak uygulanabilirliğinin, ne olduğunun saptanması gereklidir (Angels, 1998: 52). Bu nedenle her toplumda aşağıdaki ilkelerin varlığı önem taşımaktadır (Jörissen vd., 1999: 99):

1. *Katılım: Toplumun bütün üyeleri önemli karar alma süreçlerine katılmalıdır.*
2. *Temel Gereksinimleri Karşulamak: Toplumun bütün üyeleri için en düşük düzeydeki önlemler (konut, beslenme, sağlık, eğitim gibi) alınmalıdır.*
3. *Eşit Şans: Toplumun bütün üyelerine eğitim, mesleğe girme, bilgilendirme gibi durumlarda eşit şans tanınmalıdır.*
4. *Gelecek İçin Özgürce Önlemler Almak: Toplumun bütün üyelerine kendi varlığını koruma olanağı tanınmalıdır (çocukların eğitimi, yaşlılık için alınan önlemler vb.).*
5. *Toplumsal Zenginliklerin Korunması: Toplumda birlikteliğin oluşturulabilmesi için, tolerans, dayanışma, entegrasyonun kurulması ve toplumsal çatışmaların şiddetsiz çözülmesinin sağlanmalıdır.*
6. *Kültürel Mirasın Korunması: İnsanın ortak mirası olan kültürel değerler ve kültürel çeşitlilik korunmalıdır.*

Sürdürülebilirlik anlayışının başarısı öncelikle bu kavramın taşıdığı ilkelerin toplumsal alanda özümsemesine bağlıdır. Sadece yönetim ve siyaset alanında yapılan çalışmalarla istenilen ekolojik hedefleri yakalama olanağı yoktur. Bunun yanında geniş bir halk katılımını sağlamak gereklidir. Yurttaşların konuya ilgisini artırmak için değişik yöntemler denenebilir. Bunlar çevreye en az yük getirecek davranışların teşvik edilmesi şeklinde olmalıdır (Kemnitz: 2001).

Bu davranışlara örnek olarak tüketicilerin çevre konusunda bilinçlendirilmesi gelmektedir. İnsanın ekonomik tercihleri ile çevre arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasında tüketicilerin çevreyi gözetmesi önemli rol oynayacaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde, toplumda statü sahibi olmak ile (örneğin büyük bir araba sahibi olmak gibi) kullanılan eşyalar arasındaki ilişkinin ortadan kaldırılması gerekir.

Sürdürülebilirlik bütün insanların ortak geleceği için uyulması gereken ilkeleri içermektedir. Eğer insan bu ilkeleri ciddiye alırsa, çevrenin geleceği için kendisini değiştirebilir. “Kuşkusuz sürdürülebilirlik kavramında söz konusu olan en önemli unsur, insanın bugüne kadar sürdürmüş olduğu büyüme ve ilerleme anlayışının köktü bir değişime uğramasıdır” (Neumann, 1999: 4). Diğer bir ifade ile, sürdürülebilirlik ekonomik anlayışın ve toplumsal değerlerin doğaya zarar vermeyecek şekilde yeniden yapılanmasıdır. Böylece, sürdürülebilirlik kavramı sayesinde çevrenin korunması da nitelik ve nicelik açısından yeni bir anlam kazanmaktadır. Bu gelişme çevre koruma anlayışının toplumsal alanda daha geniş bir taban kazanmasına da yardım edecektir. Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmada öncelikli sorun, sadece doğaya verilen zararların ortadan kaldırılması değil; bunun yanı sıra gelecek kuşakların beslenmesini sağlayan yaşam kaynaklarının da etik bir anlayışla korunmasıdır.

## B) Ekonomik Alan

Sürdürülebilirlik arayışının çıkış noktası hem ekolojik hem de ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Gerçekten ekonomik süreçte en önemli unsurlardan biri de çevredir. Çünkü, çevrenin üretimi üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli etkileri bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile ekonomik sistem, üretim faktörleri (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji), demografik özellikler ve coğrafi koşullar arasında bir dengenin kurulması zorunludur (Jörissen vd., 1999: 119). Ekonomi ile çevre arasındaki uyum sorunu, sürdürülebilirlik için acil olarak çözülmesi gereken bir sorundur. Ancak ekonominin çok boyutlu olması, bu konudaki sorunların gerek bireysel düzeyde gerekse toplumsal düzeyde çözümünü zorlaştırmaktadır.

Politik sistemle yakından ilişkili olan ekonomik sistem, toplumsal yapının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu sistemin en önemli aktörleri tüketiciler, firmalar ve devlettir. Genel bir tanım yapmak gerekirse, ekonominin işlevi hizmet ve malların üretimini sağlamaktır. Üretilen mal ve hizmetler ile bunlardan elde edilen gelirler, toplum üyelerinin maddi gereksinimlerini karşılar ve onların fiziki varlığını devam ettirmelerine olanak sağlar. Böylece elde edilen ürünler toplumsal alanda refahın yükselmesine yardım eder. Diğer yandan modern toplumda doğal kaynaklardan fiili olarak yararlanma, üretimin basitleşmesi ile artmıştır. Mevcut politik sistemler ise, her zaman doğal kaynaklardan daha çok yararlanarak toplumsal refahı artırmayı kendisi için görev saymıştır. Ancak bu anlayış doğal kaynaklar üzerinde önemli bir baskıyı da beraberinde getirmiştir (Kurz, 1998: 66).

Modern toplumun yaşam kalitesinin çevresel nedenlerden dolayı her geçen gün daha çok bozulması, ekonomik görüşlerin doğa karşısındaki tutumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Tartışmaların esası ekonomi ile doğa arasındaki ilişkinin nasıl bir dengede kurulacağı üzerinedir. Klasik ekonomistler ve neoklasikler, sadece insanı "*homo economicus*" olarak tanımlamışlardır. Oysa insana bu şekilde bir özellik yüklemek, onun sınırsız akılcı davranışta bulunacağı kabulüne dayanmaktadır. Bu kabule göre, insan öncelikle maksimum yararlanma (tüketim) ve maksimum kazanma (üretim) için çaba harcayacaktır (Radke, 1998: 173).

Ekolojistler ise, neoklasiklerin çevre ve kaynak ekonomisi yaklaşımına iki açıdan karşıdırlar. *Birincisi*, neoklasik teorisinin etik temelini sorgulamaktadırlar. Neoklasik anlayışın temelleri, arz-talep dengesinin kurulması ve tüketim egemenliğine dayalı insan merkezli yaklaşım kabul edilmektedir. *İkincisi*, ekolojistler neoklasiklerin çevre ve kaynak ekonomisi ile ilgili olarak, doğal kaynaklara sınırsız yaklaşımı reddetmektedirler. Ekolojistler, kaynak ekonomisi modeline diğer disiplinlerdeki yaklaşımların da mutlak bir şekilde dahil edilmesini savunmaktadırlar (Radke, 1998: 173).

Saf maddeci ve monaristlerin görkemli refah ve ekonomik politikaları, ortaya çıkan olumsuz ekolojik sonuçlar nedeni ile zayıflanmıştır. Ortaya çıkan bu olumsuz ekolojik tablo, toplumları yeni politik arayışlara itmiştir. "*Bu yeni arayış, çevre*



yanında politika, yönetim, din başta olmak üzere toplumun her alanında refahın yeni bir anlayışını, sürdürülebilirliğini, öne çıkarmıştır (Schneider, 1999). Ancak daha sonra mevcut ekonomi ve doğa arasındaki ilişki giderek daha farklı bir şekilde değerlendirilmiştir. Nitekim, bazı klasik iktisatçıların yapmış oldukları çalışmalarda, prensip olarak doğanın belli bir taşıma kapasitesinin olduğu kabul görmüştür. Başta Ricardo, Malthus ve daha sonra 19. yüzyılda da neoklasik Mill, bu yaklaşımın öncülerindendirler (Jörissen vd., 1999: 11).

Yeni refah arayışı, saf ekonomik unsurlar yanında, ekolojik koşulları da dikkate alan bir anlayıştan yola çıkmaktadır. Yeni karar verme ve davranış teorisi, aslında realist olmayan varsayımlarını, ekonomik insanın gerçek tasviri ile değiştirmeye çalışmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu yeni anlayış, insanın her zaman değil, aksine sınırlı olarak rasyonel davrandığını kabul eder. Yine bu anlayışa göre, önceden olduğu gibi gereksinimlerin karşılanmasında maksimize davranış , bütün aktörlerin temel amacı olarak kabul edilmektedir.

Doğanın sınırlı bir taşıma kapasitesinin olması, ekonominin çevresel değerleri esas alarak işlemsini zorunlu kılmaktadır. Ancak gerek küresel gerekse yerel alanda sürdürülebilirlik anlayışının uygulanabilmesinde pek çok sıkıntılar bulunmaktadır. Öncelikle ekonomik faaliyetler, toplumsal refahın artmasında, ulusal ve uluslararası üretimin karşılanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu durum ekonomi ile ekoloji arasındaki uyumu zorlamaktadır (Hollbach-Grömig, 1999: 6). Bu zorluklara rağmen ekolojinin ilkelerinin ekonomi içinde özümsemesini sağlayacak çalışmalar yapılabilir.

Sürdürülebilirlik ilkelerinin ekonomik alanda uygulanmasında ilk adım olarak, doğal kaynakların kullanımının genel prensiplerinin belirlenmesi gerektiği dile getirilmektedir. Doğal kaynakların kullanılmasında doğaya kaldırılabileceğinin üzerinde atık madde bırakılmaması gerektiğini belirten Neumann, yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynakların yeniden düzenlemeye tabi tutulması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, yenilenebilir kaynakların kullanımı, ormanlar gibi kendilerini yenileme yeteneğini koruyacak ve denizlerdeki gibi kaynakların devamlılığını sağlayacak şekilde olmalıdır. Petrol gibi, yenilenemeyen kaynakların ise, yeni bir düzenleme ile tükenmekte olan çeşitler arasına alınmasını önermektedir. Yine yenilenemeyen kaynakların yerini yenilenebilir kaynakların alması yönünde yapılan çalışmalara hız verilmelidir (Neumann, 1999: 4). Jörissen ise, sürdürülebilirlik bakış açısı altında söz konusu olan ekonomik hedeflerin korunabilirliğinin getirilen geniş kapsamlı kriterler ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Bu kriterlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (Jörissen vd., 1999: 127):

1. *Ekstra Maliyetler:* Ekonomik faaliyetlerin toplumsal ve ekolojik alanda ortaya çıkardığı maliyetler fiyatlara yansıtılmalıdır.
2. *Eşit Paylaşım:* Kaynakların kullanılmasında ne bugünkü ne de gelecek kuşaklar arasında bir ayrım yapılmalıdır.

3. *Borçlanma*: Devletlerin gelecekteki hareket alanlarını kısıtlamamak için, tüketim için yapılan sürekli harcamalar, sürekli gelirlerle karşılanmalıdır.
4. *Ürün, İnsan ve Bilgi*: Ürün, insan ve bilgi, toplumun ekonomik sürdürülebilirliğini koruyacak ve iyileştirilecek şekilde geliştirilmelidir.
5. *Gelir ve Servet*: Servet ve gelirlerin paylaşımı genel adalet prensiplerine göre yapılmalıdır.
6. *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*: Uluslararası ekonomik ilişkiler bütün devletlerin ya da aktörlerin ekonomik olaylara adaletli katılımını sağlayacak şekilde kurulmalıdır.
7. *Uluslararası İşbirliği*: Hükümetler, firmalar, gönüllü kuruluşlar gibi farklı aktörler küresel bir ortaklık anlayışı çerçevesinde, sürdürülebilir kalkınma anlayışına yönelmelidirler. Onlar ekolojik bir dönüşüm için politik, hukuki ve diğer fîli durumlarda işbirliği yapmalıdırlar.
8. *Uzun Süreli Bir Planlama*: Hem çevre açısından hem de ekonomik nedenlerden dolayı çevre politikalarının uzun süreli bir planlamayı içermesi gerekmektedir. Uzun süreli çevre planlaması, yatırımcılar için çevre politikalarını hesaplanabilir kılacak ve önceden kestirilemeyen değişikliklerin etkisini yok edecektir (seçimler ya da hükümet değişikliği nedeni ile ortaya çıkacak yeni gelişmeler gibi). Bu planlama, öncü çevreci girişimcilerin yatırım riskini de azaltarak, çevreci teknolojileri teşvik edecektir (Zahrnt, 1998: 106).
9. *Teknolojide Yenilik*: Teknoloji kullanılarak mevcut kirliliklerde bir azalma sağlanabilmektedir. Ancak bu da, uzun vadede daha yüksek maliyetlere neden olmayacak ve ekolojik olarak problemleri bir başka alana nakletmeyecek nitelikte olmalıdır. Diğer yandan çevre ile uyumlu ürünlerin piyasa koşullarında cazip kılınması ya da ona rekabet gücü kazandırılması gereklidir.

Ekonomik alanda sürdürülebilirlik için siyasal otoriteler her zaman belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle çevreyi dikkate almayan davranışların önlenmesi, büyük ölçüde siyasal kararlarda sürdürülebilir kalkınma anlayışının dikkate alınmasına bağlıdır. Çünkü, doğada düzenleme ve değiştirme yeteneğine sahip olan insanın bu tür davranışları siyasal kararlara sınırlanabilir. Buna iklim değişikliği ve ozon tabakasının incelmelerinin önlenmesinde dünya devletlerinin çabaları örnek olarak gösterilebilir (Kroff, 1995: 281-283). Diğer yandan devlet politikalarında kullanılan bazı araçlar etkili sonuçların alınmasını sağlayabilir. Yasal çerçevenin iyileştirilmesi, çevre vergilerinin uygulanması, toplumsal gruplar arasında işbirliğinin artırılması (yuvarlak masa toplantıları, yerel ağların kurulması gibi) ve çevre konusunda kurumsallaşma girişimleri, politik alanda uygulanabilecek düzenlemeler olarak sıralanabilir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının toplumda genel kabul görmesi için birbirinden farklı araçlardan yararlanılabilir. Ancak bu araçların etkili olarak kullanılabilmesi, aralarında sıkı ilişki kurulmasına ve verimlilik yönünden değerlendirme yapılmasına bağlıdır. Gerçek anlamda doğanın taşıma kapasitesinin tam olarak saptanması günümüz teknolojisi ile olanaksız olması nedeniyle belirlenen ekolojik hedefler ve araçlar arasındaki ilişki sürekli izlenmelidir (Michaelowa, 1998: 6). Ancak bütün ekolojik yaklaşımların kabul edilebilir olup olmadığı, bunların uygulama alanı bulup bulamayacağı, siyasal iktidarların gücü ve onların çevre konusundaki duyarlılıkları ile de yakından ilgilidir.

## **SONUÇLAR**

Sürdürülebilirlik kavramının gerek teorisinde gerek uygulanmasında pek çok sorunlar bulunmaktadır. Her şeyden önce, sürdürülebilirlik kavramının kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan çevre sorunlarını çözebilecek sihirli bir formül olmadığını, bugüne kadar artan çevre sorunları göstermektedir. Ancak mevcut üretim sistemi içerisinde şimdilik ona alternatif yol da yoktur ya da sunulanlara itibar edilmemektedir. Bu sorunlara rağmen, sürdürülebilirlik kimi çevrelerce ileri sürüldüğü gibi fantezi bir düşünce olarak da değerlendirilmemelidir. Aksine sürdürülebilirlik, insan ve diğer canlıların yaşamının devamı için insanın uymak zorunda olduğu yeni, akılcı bir arayıştır. Bu arayış, toplumun ekolojik anlayışa uygun bir şekilde yeniden biçimlenmesi ve çevreye ulusal düzeyde geniş bir toplumsal taban kazandırılması temeline dayanmaktadır.

Sürdürülebilirlik, insanın gelecek konusunda artan kaygılarıyla birlikte kendini daha çok hissettiren bir kavramdır. Bu kaygıların yok olması ve mevcut sorunların çözülmesi, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, bütün insanların çaba sarf etmesine bağlıdır. Bu çabalar, her insanın ekonomik, sosyal ve kültürel alanda belli bir fedakarlıkta bulunmayı kabul etmesi ile anlamlı hale gelecektir. Oysa büyümeyi temel alan ekonomik sistem ve tüketim ile şekillenen sosyo-kültürel yapı, sürdürülebilirlik çabalarının amacına ulaşmasında en önemli engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, insan dünya üzerinde canlı yaşamın devam etmesini istiyorsa, bu ekonomik, kültürel ve siyasal yapıyı çevre ile uyumlu hale getirmek zorundadır. Diğer bir ifade ile şimdilik insanın ekonomi merkezli bir davranış içerisinde olduğunu görüyoruz. Sürdürülebilirlik anlayışı ile birlikte, söz konusu merkezin yerini yavaş yavaş çevrenin alması, doğanın korunmasının birinci öncelik kazanması sürecinde bir aşama olarak görmek gerekir. Başta iklim değişikliği olmak üzere artan çevre sorunları, zorunlu olarak çevrenin korunmasını öncelikli konuma getirmiş gözükmektedir.

Sonuç olarak, sürdürülebilirlik mevcut üretim sisteminin yeniden şekillenmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerde tüketim dürtüsünü frenleme, zengin fakir arasındaki uçurumu kapatma ve doğal döngüyü bozmayacak bir dönüşümle gerçekleşebilir. Aksi takdirde ekonomik sistemin çevre değerlerini gözetemeyen bir yapıya

dönüştürülmesi sağlanamazsa, diğer bir ifade ile insanlara yeni bir yaşam felsefesi benimsetilemez ise, *sürdürülebilir kalkınma* arayışları geleceği olmayan iç boş umutlar olarak kalmaya mahkum olacaktır.

## KAYNAKÇA

- AĞCA, Barçın (2003), *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi* (Johannesburg, 26 Ağustos- 4 Eylül 2002), <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-7/kalkinmazirvesi.htm> (26.05.2003).
- ASLANOĞLU, Rana A. (1998), *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Yayınları, Bursa.
- BAAß, Matthias (1999), "Klimaschutz lebt vom Mitmachen – die Brundtlandstadt Vieroheim", *Bürgerschaftliches Engagement in der kommunalen Praxis Initiatoren, Erfolgsfaktoren und Instrumente* (Hrsg Jörg Bogumil/Hans Josef Vogel., KGSt Köln, ss. 78-81.
- BECK, Silke (1998), "Kassandras Fall: Zur Rolle der Wissenschaft(en) im Falle von globalen Umweltveränderungen", *Die Natur der Natur*, 12-14. 11.1998, Iwt-Paper, Nr: 23, Bielefeld, ss. 8-27.
- BECKER, Joachim (1992), *Wege und Möglichkeiten einer ökologischen Stadtplanung*, Verlag Dr. R. Krämer, Hamburg.
- BOOKCHİN, Murray (1996), *Ekolojik Bir Toplumla Doğru*, (Çev) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BRAND, Karl-Werner (1999) "Soziologie und Natur – eine schwierige Beziehung Problemaufriß", *Die Natur der Natur*, 12-14. 11.1998, Iwt-Paper, Nr: 23, Bielefeld, ss. 28-42.
- COŞKUN, Mihriban (2002), "Rio Artı 10-Johannesburg Zirvesi" *Çevre Bülteni*, <http://www.izmircevre.gov.tr/yayinayrinti.asp?div=140&did=22> (26.05.2003).
- ÇEVRE BAKANLIĞI (2003), *Zirve Çıktıları*, <http://www.cevre.gov.tr/johannesburg/zirvedokuman/zirvesonuc.htm>, (26.05.2003).
- DÜRR, Hans-Peter (2001), *Ökologische Herausforderung der Ökonomie, Eine naturwissenschaftliche Betrachtung*, <http://www.uni-muenster.de>, (11.01.2001).
- ENGELS, Anita (1998), "Globaler Umweltdiskurs und lokale Umweltkrisen - Klimawandel im Senegal", *Die "Natur" der Natur* (12-14. 11.1998, Iwt-Paper, Nr: 23), Bielefeld, ss. 46-53.
- FISCHER, Wolfgang (2001), *Natur und Zivilisation, Ein lebensgefährlicher Konflikt und Möglichkeiten des Überlebens*, <http://www.uuhome.de/global/deutsch/natur.html>, (23.06.2001).
- HARENBERG, Dorothee (1998), *Erschließung von Unterrichtsinhalten und – Methoden zum Thema "Nachhaltige Entwicklung" in der schulischen Bildung*, Freie Universität, Arbeitsstelle für Ökologie und Pädagogik Fachbereich Erziehungs, Berlin.
- HILDEBRANDT, Eckart (1998), "Die Zukunft der Arbeit in einer nachhaltigen Entwicklung", *Der Bürger im Staat*, Heft: 2/98, ss. 83-91.

- HOLLBACH-GRÖMIG, Beate. (1999). "Ökologische orientierte Wirtschaftspolitik", *Difu Berichte Nr. 3/99*, ss. 6-9.
- JÖRISSSEN, J.; KOPFMÜLLER, J. BRANDT, V. (1999), *Ein integratives Konzept nachhaltiger Entwicklung*, Technik und Umwelt Wissenschaftliche Berichte, FZKA 6393, Forschungszentrum, Karlsruhe.
- KELEŞ, Ruşen; HAMAMCI, Can. (1993), *Çevrebilim*, İnce Kitabevi, Ankara.
- KEMNITZ, Götz. (2001), *Wie macht man nachhaltige Stadtentwicklung akzeptabel?* <http://www.lpb.bwue.de/publikat/forum6/forum6p.htm>. (23.06.2001).
- KORFT, Werner. (1995), "Umweltethik", *Handbuch zur Umweltökonomie* Hrsg: Junkerheinrich, M./ Klemmer, P./Wagner, G.R. Opladen. Berlin, pp. 278-284.
- KURZ, Rudi. (1998). "Nachhaltige Entwicklung als gesellschaftliche und wirtschaftliche Herausforderung", *Der Bürger im Staat*, Heft: 2/98, pp. 66-73.
- MICHAELOWA, Axel. (1995), *Internationale Kompensationsmöglichkeiten zur CO<sub>2</sub> -Reduktion unter Berücksichtigung steuerlicher Anreize und ordnungsrechtlicher Maßnahmen*. Forschungsauftrag Nr. 38/94 des Bundesministeriums für Wirtschaft, Hamburg.
- NEUMANN, Horst (1999). "Lokale Agenda 21 Aspekte einer nachhaltigen Entwicklung", *Politik & Unterricht*, Hrsg.: LpB, Heft: 4/99, pp. 3-7.
- OFFE, Claus. (1999). "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikaların Sınırlarının Zorlanması". *Yeni Sosyal Hareketler*, (Edit) Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları. İstanbul, pp. 53-79.
- RADKE, Volker. (1998). "Zum Naturverständnis der Ökonomie", *Die Natur der Natur* , (12-14. 11.1998, Iwt-Paper, Nr. 23). Bielefeld. pp. 156-183.
- SAGAWE, Helmut. (2001), <http://www.home.t-online.de/home/sagawe/univers/tu02.htm>. (21.04.2001).
- SCHNEIDER, Manuel. (1999). *Wir über uns- Ökologischer Wohlstand, für eine litzehenswerte Zukunft*. <http://hephaistos/Backup/schweisfurth.de>. (22.03.2002).
- VOSS, Gerhard. (1989) "Mehr Vorsorge im Umweltschutz", *Prinzip Fortschritt*, Bundeszentrale für politische Bildung, Schriftenreihe Band 281. Bonn, pp. 145-156.
- WZB-Mitteilung. (2001), *Vom Konsens zum Dissens*, Heft 93, September, pp. 21-23.
- ZAHRNT, Angelika. (1998). "Politische Umsetzungsstrategien nachhaltiger Entwicklung", *Der Bürger im Staat*. Heft: 2/98. pp. 105-108.